

УДК 341

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖЕКЕ ҚҰҚЫҚТАҒЫ ДАУЛАРДЫ ШЕШУДЕГІ МЕДИАТИВТІК РӘСІМДЕР

Рашид Сымбат Қуанқызы

ssymbat.rashidova@mail.ru

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті Заң факультеті
халықаралық құқық мамандығы бойынша 4-курс студенті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекші – Сейдеш Б.Б.

Аннотация

Бұл мақалада халықаралық жеке құқықтағы дауларды шешудегі медиативтік рәсімдер мәселесі қарастырылған. Ең алдымен, дауларды альтернативті шешудің қазіргі замандағы түрлеріне шолу жасалып, дауларды баламалы шешу жүйесіндегі медиацияның орны анықталған. Медиативтік рәсімдердің басқа да дауларды альтернативті шешу түрлерімен салыстырылып, қазіргі кезде неліктен трансшекаралық медиация қарқынды даму мәселелері зерттелген.

Аннотация

В данной статье рассмотрен вопрос о медиативных процедурах в разрешении споров в международном частном праве. Прежде всего, был проведен обзор современных форм альтернативного разрешения споров и роль медиации в системе альтернативного разрешения споров. Сравняется с другими видами альтернативного разрешения споров медиативными процедурами, почему в настоящее время интенсивно развивается трансграничная медиация.

Annotation

This article discusses the issue of mediation procedures in dispute resolution in private international law. First of all, a review of modern forms of alternative dispute resolution and the role of mediation in the system of alternative dispute resolution was conducted. It is compared with other types of alternative dispute resolution by mediation procedures, why cross-border mediation is currently developing intensively.

Кілт сөздер: халықаралық жеке құқық; дауларды альтернативті шешу; медиативтік рәсімдер.

Ключевые слова: международное частное право; альтернативное решение споров; медиативные процедуры.

Key words: international private law; alternative dispute resolution mediation; procedures.

Сот нысаны- бұзылған немесе даулы құқықтар мен заңды мүдделерді қорғаудың жетілдірілген, тиімді, әмбебап және оңтайлы тәсілі болып табылатынын көпшілік мойындаған. Алайда, қоғам өмірінің барлық салаларын қарқынды дамуының қазіргі жағдайында қоғамдық қатынастардың күрделенуі байқалады, соның салдарынан қоғамдық қарым-қатынастарға қатысушылар мүдделерінің қақтығысуының жиілеуі және құқықтық даулардың күрделенуі байқалады. Даулардың саны, күрделілігі мен ауқымдылығы соншалық, сот жүйесі оларды тиісті шешуді объективті түрде қамтамасыз ете алмайды. Дауларды альтернативті шешу терминіне нақты бірыңғай түсінік берілмеген. Алғаш рет бұл термин Америка Құрама Штаттарында дауларды шешу мен реттеудің икемді және бейресми тәсілдерін белгілеу үшін қолданылған болатын. Жалпы, В.И. Кузинаның ойынша, дауларды альтернативті шешу-бұл дауды шешудің мемлекеттік емес (жеке) неғұрлым тиімді тәсілін бірлесіп және қажетті құқықтық нәтижеге қол жеткізу мақсатында заңмен тыйым салынбаған құқықтық қақтығысты реттеу. [1]

Дауларды альтернативті шешудің қазіргі заманғы түрлерінің пайда болуы Америка Құрама Штаттарында 1970 жылдардан бастауын алады. Бұл сот жүйесіне қарсы наразылықтың ұлғаюына байланысты. Нақтырақ айтсақ, ұзақ сот талқылаулары мен қорғаушылардың ақыларынан туындаған жоғары сот шығындары болып табылады. 1976 жылдың 6-7 сәуірде Миннесота штатында "Паунд конференциясы" өткізілген еді. Бұл даулардың альтернативті шешу дамуының маңызды кезеңі болды. Бұл конференцияда Америка Құрама Штаттарындағы болашақ сот жүйесі туралы зерттеген ғалымдар, практиктер мен саясаткерлерді біріктірген болатын. [2] Конференцияда сот жүйесін сынап, оны реформалау мәселелері қарастырған. Дауларды шешудің бітімгерлік рәсімдері ұзақ даму процесінен өтті және қоғамның түрлі даму кезеңдерінде байланысты әртүрлі қолданылған болатын.

Дауларды альтернативті шешу бірнеше түрлерге жіктеледі. Мысалы, А.И. Херсонцев дауларды альтернативті шешу Еуропалық комиссиясының талаптарына сәйкес екі топқа жіктейді. Бірінші топқа екі рәсімді жатқызады: үшінші тарап шешім қабылдау немесе келісу үшін тартылады және оның шешімі міндетті; үшінші тарап тек қана кеңес беру мақсатында тартылады және оның шешімі міндетті емес болып табылады. Екінші топқа: үшінші тарап тараптарға қолайлы шешімге келуге көмек береді. [3] Осыған байланысты

медиативтік рәсімдердің дауларды альтернативті шешу жүйесіндегі орны туралы нақтырақ қарастырайық.

Медиативтік рәсімдер Америка Құрама Штаттарында барынша дамыған. Америка Құрама Штаттарында медиатордың мінез - құлқының стандарттары (MSCM) бар. Бұл стандарт 1992 жылдан 1994 жылға дейінгі кезеңде Америка төрелік қауымдастығынан екі делегаттан, екі делегаттан - американдық адвокаттар қауымдастығынан және екі кәсіби дауларды шешу қоғамынан тұратын бірлескен комиссиямен әзірленген. Медиаторлар осы стандарттарға сәйкес белгілі бір ережелерге бағынуға тиіс, олар тараптарды өзара келісімге келтіруге міндеттенеді. Осыған ұқсас қағидаттар медиаторлардың еуропалық тәртіп кодексінде бекітілген. Еуропалық кодекс (European Code of Conduct for Mediators) Еуропалық комиссияның қолдауымен дауларды шешудің баламалы тәсілдерімен іс жүргізетін 30-дан астам еуропалық ұйымдарды ұсынатын тәжірибедегі медиаторлардың (делдалдардың) бастамашыл тобы әзірледі және 2004 жылғы 2 шілдеде Брюссельдегі конференцияда қабылданды.

Негізгі ұғымдарды нақты ажырату ғана емес, сонымен қатар медиация бірыңғай болып табылмайтынын және бола алмайтынын түсіну қажет. Медиацияның кем дегенде төрт түрін бөліп көрсетуге болады:

- 1) қылмыстық процестегі медиация;
- 2) азаматтық процестегі медиация;
- 3) аралық соттар жүргізетін медиация;
- 4) соттан тыс, тәуелсіз медиация.

Медиация туралы Заң негізінен азаматтық процестегі медиацияны реттеуі тиіс. Қылмыстық процестегі медиацияны жеке реттеу керек, бірақ егер ол әлі де заңға енгізілсе, оны азаматтық процестегі медиациямен еш араласпай, жеке реттеу керек. Бұл мүлдем басқа нәрсе. Азаматтық процестегі Медиация-бұл қоғамдық қатынастар. Бұл іс жүзінде бірдей әлемдік келісім, бірақ делдалдың қатысуымен. Бірақ мұнда азаматтық-құқықтық қатынастар, қылмыстық қылмыс жоқ болғандықтан, медиацияны жүргізу мен медиаторды таңдауға үлкен еркіндік берілуі мүмкін. Қазіргі уақытта Қазақстанда әртүрлі үкіметтік емес ұйымдардың қамқорлығымен жүргізілетін дербес медиативтік рәсімдерге қатысты айтар болсақ, оны да заңмен реттеу қажет емес. Медиация туралы заңдар қабылданған елдердің тәжірибесі (Румыния, Болгария) заңдар қабылданғаннан кейін медиация саны он есе азайғанын көрсетті. Заңнамалық реттеу және медиацияны дамыту тәжірибесі Испания, Мальта, Финляндия, Бельгия, Ұлыбритания неғұрлым табысты болды.

Жалпы, медиативтік рәсімдерді заңнамалық бекіту мәселесіне келетін болсақ, 2001 жылы АҚШ-та Медиация туралы бірыңғай заң қабылданды, ол жекелеген Штаттарда шығарылған көптеген заңдарды (шамамен 2500 нормативтік актілер, оның ішінде медиациямен байланысты), 1995 жылы Аргентина "медиация және келісім туралы" Заңды қабылдады, оған сәйкес көптеген талап арыздар бойынша медиация рәсімінің міндеттілігі белгіленді, Австрияда 2005 жылдың 1 қаңтарынан бастап "азаматтық істер бойынша делдалдық туралы" жаңа заң әрекет етеді. Ал, ТМД елдерінің ішінен алғаш рет 2007 жылғы 14 маусымда Молдова мемлекеті Медиация туралы Заң қабылдаған болатын. Медиативтік рәсімдерді дамыту, оны құқықтық реттеуді біріздендіру қажеттілігін мойындау БҰҰ-ның халықаралық сауда құқығы жөніндегі комиссиясының (ЮНСИТРАЛ) 2002 жылы "халықаралық коммерциялық келісім рәсімі туралы" үлгілік заңды қабылдауы болды.

Қазіргі кезде Қазақстан Республикасында медиативтік рәсімдер жүргізу кең таралуда. Қазақстан аумағында бірқатар медиация орталықтары құрылды. Медиация мәселелері 2007 жылғы қыркүйекте және 2010 жылғы қыркүйекте Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы құқықтық саясат жөніндегі кеңестің отырысында талқыланды. Қылмыстық және азаматтық сот ісін жүргізуде татуластыру рәсімдерін дамыту орынды деп танылған болатын.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 18 қарашадағы Қазақстан Республикасы судьяларының V съезінде берген тапсырмаларын іске асыру жөніндегі жоспардың 6-тармағына сәйкес ҚР Жоғарғы Соты "бітімгершілік рәсімдер (Медиация) туралы" Қазақстан Республикасы Заңының жобасын негізгі әзірлеуші ретінде белгіленді. [4]

Еуропа мемлекеттеріне келетін болсақ, соңғы жылдары Еуропада еуропалық бірлесу процесін нығайтумен бірге трансшекаралық сот талқылауларының саны ұдайы өсуде. Бұған кейбір стратегиялық салаларда халықаралық жеке құқық пен материалдық құқықтың өсіп келе жатқан үйлесімі ықпал етті. Жаңа ережелер қабылданған жағдайларда, әзірленетін құқықтық базаны қамту аясы әдетте шектеулі және ұсынылған шешімдер, әдетте, елден елге қарай ерекшеленеді. Маңызды мәселелер шешілмей қалады немесе тіпті шешілмейді, әдетте жақсы дамыған немесе жан-жақты жүйе туралы айту мүмкін емес. Бұл ақыр соңында ЕО ішінде есептердің еркін айналымын қамтамасыз ету мақсатына қол жеткізуге теріс әсер етуі мүмкін. Бұл жағдайды түзету жөніндегі шаралар трансшекаралық медиацияға қатысты құқықты таңдау нормаларын үйлестіруді да, делдалдық туралы шетелдік келісімдерді тану және орындау ережелерін қабылдауды да қамтуы немесе балама ретінде соңғы саламен шектелуі мүмкін.

Азаматтық және коммерциялық істердегі медиацияның (делдалдық) кейбір аспектілері туралы 2008 жылғы 21 мамырдағы Еуропалық Парламент пен Кеңестің 2008/52/ЕО директивасын қабылдауды осының тікелей салдары ретінде қарастыру керек. 2008 жылғы директиваның соңғы мақсаты екі жақты. Бір жағынан, директива азаматтық

және коммерциялық дауларға байланысты Еуропалық Одақтағы медиативтік рәсімдерге (делдалдыққа) үндеуді ынталандыруға бағытталған. Осы мақсатқа қол жеткізу үшін бүкіл Еуропада медиация делдалдық саласындағы ең төменгі жалпы құқықтық стандарт болуы тиіс. [5]

Азаматтық және коммерциялық дауларда медиацияны пайдалануды көтермелеу трансшекаралық делдалдық келісімдер санының өсуіне тікелей ықпал ететін болады. Дегенмен, бұл медиативтік рәсімдерге деген өсіп келе жатқан қызығушылық мемлекеттердегі трансшекаралық делдалдық үшін түсінікті және нақты жалпы құқықтық базаны айқындаумен анықталады. Әрине, директиваны қабылдағанға дейін бірде-бір мүше мемлекет трансшекаралық делдалдық туралы ережелер болған жоқ. Негізінде, құқықтық режимді белгілеу үшін Еуропалық парламенттің және Кеңестің 2008 жылғы 17 маусымдағы шарттық міндеттемелерге қолданылатын құқық туралы № 593/2008 регламенті (ЕО)–I–11 Рим регламенті қолданылатын болады. Регламент: делдалдық туралы келісімге қолданылатын құқықты, қол жеткізілген келісімнің(келісімдердің) материалдық және формальды шынайылығын, қабылданған міндеттемелерді бұзу нәтижесінде туындайтын шарттық жауапкершілікті (мысалы, тараптардың дауды делдалдыққа беру міндеттемесі), сондай-ақ келісімнің оның қолданудың материалдық саласына жататын кез келген басқа да аспектілерін реттейтін болады және керісінше, I рим регламентімен қамтылмаған немесе реттелмеген барлық осы мәселелер халықаралық жеке құқықтың қолданыстағы ұлттық нормаларымен реттелетін болады. Міндеттемелердің көптігін көздейтін реттеу жағдайында, бұл жеке халықаралық құқықтың түрлі нормаларын қолдану және бірнеше ұлттық жүйелердің қолданылуына әкеп соғуы мүмкін. Мұндай жағдай шетелдік делдалдық туралы келісімдердің орындалуын қамтамасыз етуге арнайы арналған құқықтық базаның болмауымен үйлескенде осы келісімдердің ЕО-дағы айналымына зиян келтіруі мүмкін.

Қорытындылай келе, АҚШ пен Еуропада қабылданған медиаторлардың (делдалдардың) мінез-құлық стандарттарының нормаларын ескере отырып, оларды қазақстандық менталитетті ескере отырып, делдалдардың кәсіби этикасының ережелері ретінде қабылдауға болады. Сонымен қатар, шет мемлекеттерінің тәжірибесін ескере отырып, алдыңғы уақытта медиативті рәсімдерді жүргізуді дамытуға болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Кузина В.И. Понятие, отличительные черты, преимущества и недостатки альтернативного разрешения споров // Мониторинг правоприменения. 2012. №4. с. 72.
2. A. L. Levin/R. R. Wheeler (eds.), The Pound Conference: Perspectives on Justice in the Future (West Publishing Co. 1979)
3. Херсонцев А.И. Альтернативное разрешение споров: проблемы правового регулирования и европейский опыт // Российский юридический журнал. 2003. № 3. С. 119.
4. Сулейменов М.К., Дуйсенова А.Е. Статья опубликована в: Частное право Республики Казахстан: история и современность Том 6. 2011г. <http://zangerlf.com/ru/publications/209>
5. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2874952